

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΠΑΝΤΕΛΟΔΗΜΟΥ δ. Φ.

Faculté des Lettres et Sciences
Humaines Université de Lyon

Ο ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΛΥΩΝΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821 ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ὅμιλοῦντες σήμερον περὶ γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ, ἔχομεν κατὰ κανόνα ὑπ' ὄψιν τὰ «Ἀνατολικά» ἄσματα τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, τὴν «Σημείωσιν περὶ τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Σατωβριάνδου, τὰς «Μεσσηνιακὰς» ὠδὰς τοῦ Casimir De Lavigne, ὠρισμένα ἄσματα τοῦ Βερανζέρου, τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν «Ἑλληνικῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν» ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου Φωριέλ, τὴν συγκρότησιν τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Παρισίων καὶ τὴν κάθοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τῶν προγόνων ἡμῶν Γάλλων φιλελλήνων πολεμιστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαίτερον θέσιν κατέχουν ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος, ὁ ναύαρχος De Rigny καὶ ὁ στρατηγὸς Μαιζών. Ἡ φιλελληνικὴ ὁμως κίνησις ἀνὰ τὴν Γαλλίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκδήλωσιν ὠρισμένων διακεκριμένων ἀνθρώπων τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν ἢ σημαίνοντων ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς χώρας. Ἀντιθέτως, αὕτη παρουσιάζει μεγάλην ποικίλιαν τόσον εἰς τὰς πηγὰς αὐτῆς ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐκδηλώσεις. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν τῆς Δύσεως καὶ νὰ στρέφουν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς πρὸς τοὺς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν στενάζοντας ἀπογόνους τοῦ Περικλέους. Κατὰ τὰ τελευταῖα μάλιστα ἔτη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀν καὶ παρατηρῆται σημαντικὴ ἔξαρσις τῶν ἐθνικῶν πηγῶν, σημειοῦται ἰδιαίτερος ἀξιόλογον ρεῦμα ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Γραμματείας, ὀφειλόμενον κυρίως εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ αἰῶνος τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὡς καὶ ὑπὲρ τῆς ἀρχαιολογίας ἐν συνεχεῖσι σημαντικῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Περιηγηταί, διπλωμάται, βοτανολόγοι, ποιηταὶ καὶ ἀρχαιολόγοι ἐποκέπονται τὴν Ἑλλάδα πρὸς συλλογὴν χειρογράφων, ἐπιτόπιον μελέτην τῶν μνημείων, περιγραφὴν τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων, διενέργειαν ἀνασκαφῶν· παραλλήλως ὅμως συλλέγουν πληροφορίας περὶ τῆς κρατούσης εἰς τὴν ἀπέραντον Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν καταστάσεως καὶ τονίζουσιν ἰδιαίτερος εἰς τὰς ταξιδιωτικὰς ἐντυπώσεις καὶ ἐπισήμους ἀναφορὰς καὶ ὑπομνήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίεον ἐπιστρέφοντες εἰς Γαλλίαν, τὴν ἀνάγκην ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἄλλωστε αἱ ἰδέαι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος καταλλήλως ἐκτοξευθέντα συνθήματα περὶ ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ὑποδούλων λαῶν τῆς Εὐρώπης προητοίμασαν τὰ πνεύματα εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα δεχθοῦν εὐμενῶς τὸν ἑλληνικὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ ἐπίσημος πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων εἶχε

κηρυχθῆ ἔναντίον πάσης ἐξεγέρεως ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν τελικὴν ἦταν τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων. Ὡς αἴτιον τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως πρέπει νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ραγδαία ἀνάπτυξις τοῦ Ρωμαντισμοῦ, ὅστις ἐξῆρε τὸ πατριωτικὸν συναίσθημα καὶ τὰς ἐπαναστατικὰς διαθέσεις τῶν ὑποδούλων λαῶν, ἐξύμνησε τὰ ἥρωικὰ κατορθώματα τῶν ἀγωνιστῶν καὶ ἐπέδειξεν ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ χρῶμα τῆς Ἀνατολῆς. Βεβαίως πολλάκις οἱ Ρωμαντικοὶ ποιηταί, διαπνεόμενοι ὑπὸ οὐχὶ ἀκραφνῶν φιλελληνικῶν συναισθημάτων πάντοτε, ἐξεμεταλλεύθησαν τὰ γεγονότα τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προκειμένου νὰ ἐφαρμόσουν τὰς αἰσθητικὰς τῶν ἀντιλήψεις, νὰ ἱκανοποιήσουν διαθέσεις τοῦ ἑσωτερικοῦ τῶν κόσμου καὶ νὰ ἀνταποκριθῶν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συρμοῦ. Ἐνδεικτικὸν ἄλλωστε εἶναι ὅτι θεωροῦμεν κατὰ κανόνα σήμερον ὡς κυριωτέραν ἀντιπροσωπευτικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ λογοτεχνικοῦ γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ τὴν ποιητικὴν συλλογὴν «Ἀνατολικά» τοῦ Οὐγκώ, δημοσιευθεῖσαν μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναυαρίνου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐλάχιστα συμβάλλουσαν εἰς τὴν μεταστροφὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ἔναντι τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως τῶν προγόνων ἡμῶν. Ὡθῆσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως ἔδωκεν ὡσαύτως ἡ κρατοῦσα ἐν Γαλλίᾳ πολιτικὴ κατάσταση κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ἀγῶνος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Οὕτως οἱ ἀντιπολιτευόμενοι τὴν συντηρητικὴν κυβέρνησιν τοῦ Villèle, ἐτάχθησαν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὅχι τόσο διὰ νὰ πλήξουν τὴν φιλοτουρκικὴν κυβερνητικὴν πολιτικὴν, ὅσον διὰ νὰ προκαλέσουν τὴν πτώσιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐκμεταλλεόμενοι τρόπον τινα τὸ δίκαιον αἴτημα τῶν ἀγωνιζομένων προγόνων ἡμῶν. Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ Σατωβριάνδος, ὅστις κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀν καὶ ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας καὶ μεγίστας ὑπηρεσίας ἠδύνατο ὅπως προσφέρῃ, ἔνεκα θέσεως, εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821, ἐξεδήλωσε τὰ φιλελληνικά του συναίσθηματα μόνον ὅταν ἀπώλεσε τὸ χαρτοφυλάκιον καὶ ἀπέβη τὸ σύμβολον τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὅμως ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις προσεῖλκυσε διακεκριμένους ἐκπροσώπους ἀπασῶν τῶν πολιτικῶν παρατάξεων ὡς οἱ κόμης de Choiseul, στρατηγὸς Sebastiani, ὁ ἐκδότης Firmin - Didot, Villemain, Ternaux, κόμης Fitz - James, Βενιαμὴν Constant, μέλη τῆς «Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς» τῶν Παρισίων.

Ἡ πτώσις τοῦ Ναπολέοντος καὶ ἡ ἀποστράτευσις ὑπὸ τῶν παλινρθωθέντων Βουρβόνων τῶν ποστῶν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων ἀξίωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Γαλλίαν πλῆθος ἀναμενόντων ἀνάληψιν ὑπηρεσίας στρατιωτικῶν, οἱ ὅποιοι ἤρχισαν συρρέοντες εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν Ἑλλάδα ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐθελοντῶν ἀγῶν φιλελλήνων πολεμιστῶν ἐξ ὅλης τῆς Εὐρώπης. Οἱ μὲν εὐρισκον ἀδιέξοδον εἰς τὴν κατάστασιν ἀπραγίας καὶ δυσμενείας, εἰς ἣν περιέπεσαν κατὰ τὴν τελευταίαν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 πενταετίαν, οἱ δὲ νέοι φοιτηταί ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμφορούμενοι ὑπὸ λατρείας πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν μεγαλεῖον, ἀπέτιον φόρον τιμῆς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκ τῶν ἐφημερίδων τῶν Παρισίων τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν ὑπεστήριζαν ἐξ ἀρχῆς ὁ Courrier Français καὶ ὁ Constitutionnel, ἐνῶ ἡ Gazette de France καὶ ἡ Δευκὴ Σημαία, θεματοφύλακες τῆς ἀπολύτου μοναρχίας, ἐτάχθησαν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ἡ ἐφημερίς Journal des Débats κατ' ἀρχὰς ἐτήρησεν ἐπιφυλακτικὴν στάσιν ἔναντι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, σὺν τῇ παρόδῳ ὅμως τοῦ χρόνου καὶ ἰδιαίτερος κατόπιν προτροπῆς τοῦ Σατωβριάνδου αὐτῇ ἀπέβη ὄργανον τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γαλλικῆς Πρωτεύουσας. Ὁ ἡμερήσιος τύπος τῆς Λυῶνος κατὰ

τὴν διάρκειαν τῶν τεσσάρων πρώτων ἐτῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐλάχιστα ἠοχολήθη περὶ τὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐξέγερσιν τῶν ὁμοθρήσκων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οικονομικὴν κρίσιν, τὴν ὁποίαν διῆλθεν ἡ πόλις κατὰ τὴν δευτέραν παλινόρθωσιν τῶν Βουρβῶνων, ὡς καὶ εἰς τὰ αἵματηρὰ ἐπεισόδια μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων πολιτικῶν παρατάξεων. Ὁ ὀδυνῶς δοκιμασθεὶς λαὸς τῆς Λυῶνος, φύσει συντηρητικὸς, ἰδιοτελεῆς καὶ καιροσκόπος, δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀντίδρασίν του ἔναντι τῆς ἐπισήμου κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῶν διαδραματιζομένων εἰς τὴν νότιον ἄκραν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου γεγονότων. Ἄλλωστε ἐκ τῶν ἐφημερίδων τῆς δευτέρας γαλλικῆς πόλεως μόνον ἡ Gazette Universelle de Lyon εἶχεν ἐπισήμως ἄδειαν, ὅπως σχολιάσῃ ἐλευθερώως πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς φύσεως θέματα, ἀπηλλαγμένη πάσης λογοκρισίας ἐκ μέρους τῆς κρατικῆς ἀρχῆς. Τοιοῦτοτρόπως αἱ ἐλάχιστα περὶ Ἑλλάδος ἐκδηλώσεις εἰς Λυῶνα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην περιορίζονται εἰς τὴν εἰδησεογραφίαν τοῦ ἡμερησίου τύπου, ὁ ὁποῖος κατὰ κανόνα ἐπαναλαμβάνει εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐφημερίδων τῶν Παρισίων, ὡς καὶ τῶν ἐφημερίδων Gazette d' Augsburg, Observateur Autrichien καὶ ἰδιαίτερος τῶν ἐφημερίδων τῆς Λωζάννης καὶ τῆς Γενεύης.

Ἡ συνεχὴς αὕτη καὶ ἀντικειμενικὴ κατὰ τὸ πλεῖστον διαφώτισις τῆς κοινῆς γνώμης ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἐξεγέρσεως τῶν προγόνων ἡμῶν θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς ἀναπτύξεως, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Ροδανοῦ, τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀνέμενε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐνιούχῃ σημαντικῶς τὸ ἔργον τῶν Φιλελληνικῶν Ἐπιτροπῶν. Τοῦτο ἐπετεύχθη, ὅτε ἐπὶ κεφαλῆς τῶν φιλελληνικῶν κύκλων τῶν Παρισίων ἐτέθησαν γνωστοὶ συγγραφεῖς, πολιτικοὶ ἀπασῶν τῶν παρατάξεων καὶ στρατιωτικοί, ὡς ὁ Σατωβριάνδος, Βενιαμὴν Κονοτάν, Βιλλεμαίν, δούξ τοῦ Fitz - Zames, δούξ de Choiseul, Firmin Didot καὶ στρατηγὸς Σερμασιανί. Οἱ διακεῖμενοι εὐμενῶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν πολῖται τῆς Λυῶνος ἀνεθάρρουν καὶ ἤρχισαν ἐργαζόμενοι ἀόκνως πρὸς ἀφύπνισιν τῶν φιλελληνικῶν συναισθημάτων τῆς κοινῆς γνώμης. Τὴν 22αν Σεπτεμβρίου 1825 ὀλόκληρος ἡ πρώτη σελὶς τῆς Ἐφημερίδος *Eclairneur du Rhône*¹ εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, τονίζουσα ἰδιαίτερος τὴν καταβολὴν χρηματικῶν ποσῶν καὶ τὴν διενέργειαν ἐράνων πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὑπὲρ Ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας μαχομένων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ πρώτην φορὰν μάλιστα ὁ ἀνώνυμος ἀρθογράφος ἐγείρεται ἔναντι τῆς κρατούσης συνηθείας, ὅπως θεωρῶνται ὡς «φιλελεύθεροι», ἦτοι ὡς ἀντίθετοι τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς παρατάξεως καὶ τοῦ κρατοῦντος πολιτικοῦ συστήματος, οἱ διακεῖμενοι εὐμενῶς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἐκτοτε ἡ ἱερὰ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰς σελίδας τῶν ἐφημερίδων τῆς Λυῶνος, αἵτινες ἀποβαίνουν τὸ ἐπίκεντρον τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀκμῆς τοῦ φιλελληνισμοῦ εἰς τὴν δευτέραν πόλιν τῆς Γαλλίας, ὁ ἡμερησίος τύπος αὐτῆς διέθετε *Comptes* ἐφημερίδας, ἦτοι τὴν Gazette Universelle de Lyon, τὴν Journal du Commerce, τὸν *Eclairneur du Rhône*, τὸν *Indépendant* καὶ τὰ Δικαστικὰ Νέα, ὡς καὶ ἔν μηνιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Archives statistiques et politiques du département du Rhône». Ἐκ τῶν ἐφημερίδων τούτων ἀρχαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ Gazette Universelle de Lyon, κυκλοφορήσασα διὰ πρώτην φορὰν τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1821. Αὕτη κατ' ἀρχὰς ἐτήρησεν οὐδετέραν στάσιν ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐ-

1) Ἀριθ. Φ. 10, σ. 1η.

παναστάσεως, ἀναδημοσιεύουσα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν προγόνων ἡμῶν ἐκ τῶν ἐφημερίδων *Observateur Triestin*, *Observateur Autrichien*, *Gazette d' Augsburg* καὶ ἐκ τοῦ *Spectateur Oriental* τῆς Σμύρνης ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1821. Σπανιώτατα ὅμως ἐσοχίασε τὰ διαδραματιζόμενα ἐν Ἑλλάδι γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνήθως κατελάμβανον τὴν πρώτην σελίδα πολλῶν ἐφημερίδων τῆς Εὐρώπης. Εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅτι αἱ εἰδήσεις περὶ Ἑλλάδος ἀφθονοῦν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, διότι προφανῶς ἀπὸ τοῦ 1825 ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Φιλελληνικῆς ἐν Λυῶνι κινήσεως ἐτέθησαν ἄνδρες, ἀνήκοντες εἰς τὴν ἀντιπολιτευομένην τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν τοῦ Villèle παράταξιν. Εἰς ὠρισμένας δὲ περιπτώσεις συγκεκριμένως κατὰ τὴν διενέργειαν τοῦ Ἐράνου ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν, αὕτη ἔλαβεν ἀρνητικὴν στάσιν ἔναντι τοῦ αὐξανομένου ρεύματος τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων.

Ἡ «Ἐφημερίς τοῦ Ἐμπορίου»² υἰοθετεῖ φιλελληνικὴν στάσιν ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1824, οχολιάζουσα εὐμενῶς κατὰ κανόνα καὶ προβάλλουσα εἰς τὸ εὐρύτερον κοινὸν τὴν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως λογοτεχνικὴν δημιουργίαν τῶν ἐκ Λυῶνος ποιητῶν καὶ συγγραφέων, δημοσιεύουσα ἀνταποκρίσεις περὶ τῶν ἠρωϊκῶν κατορθωμάτων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐγερθέντων ἀγωνιστῶν, παρέχουσα διεξοδικῶς στοιχεῖα περὶ τῶν διαφόρων ἐράνων καὶ χρηματικῶν εἰσφορῶν ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τῶν Φιλελληνικῶν Ἐπιτροπῶν καὶ πληροφοροῦσα συστηματικῶς καὶ ἀνελλιπῶς τοὺς ἀναγνώστας αὐτῆς περὶ τῶν εἰδικῶν καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, ὧν αἱ εἰσπράξεις θὰ διετίθεντο πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τῶν ἀποσειόντων τὸν βάρβαρον τουρκικὸν δεσποτισμὸν. Συνελόντι δ' εἰπεῖν ἢ συμβολῆ αὐτῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος ἐν Λυῶνι ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστος, διότι ὑπερημύνθη εἰλικρινῶς τοῦ δικαίου αἰτήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ προέβαλε καταλλήλως τὸ ἔργον τῶν συσταθειῶν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Γαλλίας Φιλελληνικῶν Ἐπιτροπῶν.

Ἡ ἐφημερίς *Indépendant* ἀπὸ τοῦ πρώτου φύλλου αὐτῆς τάσσεται ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀποβαίνει σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου προπύργιον τοῦ ἐν Λυῶνι φιλελληνισμοῦ. Εἰς τὰς στήλας αὐτὰς εὕρισκον προθύμως στέγην λογοτεχνικὰ κείμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἠρωϊκὸν ἀγῶνα τῶν προγόνων ἡμῶν, ὡς καὶ ἀνακοινώσεις περὶ τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων. Εἶναι ἀξιοσημείωτον μάλιστα ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐφημερίς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἐνημέρωσιν τοῦ κοινοῦ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι διαδραματιζομένων γεγονότων καὶ εἰς τὴν προβολὴν τοῦ φιλελληνικοῦ ρεύματος, ἀλλὰ ἐπιδιώκει νὰ παράσῃ κατευθυντήριον γραμμὴν καὶ νὰ συντονίσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν εὐνοϊκῶς διακειμένων πρὸς τὴν ἱερὰν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν ἀναγνωστῶν αὐτῆς, προκειμένου νὰ ὑπάρξουν θετικὰ ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τοῦ δεινοπαθοῦντος ἀμάχου πληθυσμοῦ. Δεδικαιολογημένως λοιπὸν εἰς τὸ φύλλον³ τῆς 26ης Μαΐου 1827 ἡ ἐφημερίς ἐκφράζει τὴν περηφάνειαν αὐτῆς, διότι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της ὑπῆρξε «τὸ σταθερὸν ὄργανον τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως τῶν Ἑλλήνων», τὸ ὁποῖον παρὰ τὰ ὑπὸ τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως παρεμβαλλόμενα ἐμπόδια, ἐτήρησεν ἀδιάλλακτον γραμμὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, διαπνεόμενον ὄχι τόσοσὺν ὑπὸ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν καὶ πολιτικῆς οὐλομότητος, ὅσων ὑπὸ ἀκραιφῶν συναισθημάτων φιλανθρωπι-

2) *JOURNAL DU COMMERCE DE LA VILLE DE LYON ET DU DEPARTEMENT DU RHONE*. Ἐκυκλοφορεῖ ἐκάστην Δευτέραν, Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ἀπὸ τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1823.

3) Ἀριθ. Φ. 219, σ. 1η.

ας, δικαιοσύνης και θαυμασμοῦ πρὸς τὰ ἐπιτεύγματα τῶν νέων Μαραθωνομάχων.

Ἐπίκεντρον τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐκδηλώσεων ἀπέβη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἡ ἔφημερις «Eclaircur du Rhône»⁴, ἐπίσημον ὄργανον τῶν φιλελληνικῶν κύκλων τῆς Λυῶνος. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους 1826 υἱοθετεῖ ἀναφανδὸν στάσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀφιερώνει πολυάκις τὴν πρώτην σελίδα αὐτῆς εἰς τὴν προβολὴν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ποικίλων φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων, προκαλέσασα ἐπανειλημμένως τὴν ἀντίδρασιν ἐτέρων δημοσιογραφικῶν ὀργάνων τῆς Λυῶνος. Ἡ ἔφημερις αὕτη ἀπέδωκε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς πρακτικῆς φύσεως ἐνεργείας ὑπὲρ τοῦ ἀγωνιζομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὑπερημύνθη τούτων δι' ὄλων τῶν μέσων καὶ δυνάμεων αὐτῆς. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι ἄξιον ἀπορίας ὅτι σπανίως εἰς τὰς στήλας αὐτῆς ἀνευρίσκομεν ποιητικὰς περὶ Ἑλλάδος συνθέσεις καὶ ἱστορικὰς διατριβάς. Ἄξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὰ δύο δημοσιευθέντα ἔμμετρα κείμενα⁵ εἰς τὴν ἔφημερίδα «Eclaircur du Rhône» ἀναφέρονται εἰς τὸν διενεργηθέντα εἰς Λυῶνα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων ἔρανον, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε καὶ τὴν πρώτην σημαντικὴν φιλελληνικὴν ἐκδήλωσιν εἰς τὴν δευτέραν πόλιν τῆς Γαλλίας.

Εἰς τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον, ἐκτὸς τῆς Gazette Universelle de Lyon, ἡ ὁποία κατὰ κανόνα τηρεῖ ἐπιφυλακτικὴν στάσιν ἔναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς ὠρινομένης περιπτώσεως μόνον ἐκφράζει ἀρνητικὴν διάθεσιν, ἀνήκει ἡ ἔφημερις «Echo de l' Univers»⁶, ἐκδιδομένη ὑπὸ ἐπιτροπῆς «ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων», καὶ κυκλοφοροῦσα ἐκάστην Τρίτην, Παρασκευὴν καὶ Κυριακὴν. Αὕτη ἐπιδιώκει, ὅπως παρεμποδίῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως, ὅχι τόσοσιν διὰ τῆς ὑπερασπίσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ Σουλτάνου, ὅσον διὰ τῆς ἐξάρσεως τῆς ἀνάγκης διατηρήσεως τῆς τάξεως καὶ ἐνισχύσεως ὑλικῶς τῶν πτωχῶν οἰκογενειῶν τῆς Λυῶνος. Ὅπισθεν ὅμως τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων κρύπτονται πολιτικοὶ λόγοι ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν ἔφημερίδων τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Οὕτως ἐγείρεται ἐναντίον τῶν χρηματικῶν εἰσφορῶν καὶ ἐράνων ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, χαρακτηρίζουσα ὡς ἐσφαλμένας πληροφρίας τινὰς περὶ τῶν συγκινητικῶν φιλελληνικῶν ἐνεργειῶν ὠρισμένων ἰδρυμάτων τῆς πόλεως καὶ θεωροῦσα ὡς ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τῆς φιλανθρωπίας τὴν ἐγκατάλειψιν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ πολυαριθμῶν οἰκογενειῶν, μασιζομένων ὑπὸ τῆς σημειωθείσης κρίσεως εἰς τὴν βιομηχανίαν τῆς μετὰ τῆς, πρὸς ἀνακούφισιν τῆς δυστυχίας τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων⁷. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ ἔκδοσις τῆς ἔφημερίδος διεκόπη τὴν 14ην Νοεμβρίου 1826 καὶ οὕτως ἀνεστάλη τὸ ἀνθελληνικὸν ἔργον αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἐλαχίστην ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐπὶ τοῦ καθόλου φιλελληνικοῦ ρεύματος ἐν Λυῶνι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὴν μηνιαίαν ἐπιθεώρησιν Archives statistiques et politiques du département du Rhône, αὕτη κατὰ κανόνα ἐτήρησεν οὐδετέραν στάσιν ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐλάχιστα ἠσχολήθη περὶ τὰς φιλελληνικὰς ἐκδηλώσεις, ἠγγόνησε παντελῶς τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα λογοτεχνικὴν δημιουργίαν πολλῶν ποιητῶν τῆς Λυῶνος καὶ ἀνέφερε μόνον

4) ECLAIREUR DU RHONE, JOURNAL DU COMMERCE ET DE L' INDUSTRIE, DES THEATRES, DES MOEURS, DE LA LITTÉRATURE ET DES ARTS.

5) Ἄριθ. Φ. 102, σ. 4η· 103, σ. 1η.

6) ECHO DE L' UNIVERS, JOURNAL DE LITTÉRATURE, SCIENCES ET ARTS, ET DE COMMERCE, LTON 1826.

7) Ἄριθ. Φ. 35, σ. 1η. 28 Ἀπριλίου 1826.

τὰ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἔργα φίλων τῆς συντάξεως ποιητῶν καὶ συγγραφέων.

Κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἐν Λυῶνι φιλελληνισμοῦ διακρίνομεν κυρίως τέσσαρας κατηγορίας ἐνεργειῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως:

α) τοὺς διενεργηθέντας ἐράνους ὑπὸ τῶν εὐλαβῶν κυριῶν τῆς Λυῶνος καὶ τὰς χρηματικὰς καταθέσεις εὐπόρων πολιτῶν παρὰ τὰς πρὸς τοῦτο εἰδικοῖς συμβολαιογράφους τῆς πόλεως· β) τὰς ποικίλας καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις· γ) τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν λογοτεχνικὴν δημιουργίαν καὶ δ) εἰς τὸν διαγωνισμὸν τῆς Ἀκαδημίας τῆς Λυῶνος περὶ τῶν αἰτίων, ἅτινα ἐπιβάλλουν τὴν στροφὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν κριτῶν τῆς Εὐρώπης πρὸς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Τὴν 22αν Σεπτεμβρίου ὁ ἀνώνυμος ἀρθογράφος τῆς ἐφημερίδος *Eclairteur du Rhône*⁸ καλεῖ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, ὅπως προσφέρουν πᾶσαν δυνατὴν οικονομικὴν βοήθειαν πρὸς ἀνακούφιον τῆς δυστυχίας τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ δεινοῦ ἀγῶνος τῶν ὁμοθρήσκων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀναφέρει δὲ ὅτι αἱ καταθέσεις δέον, ὅπως ἀπευθύνονται εἰς τὸν συμβολαιογράφον *Joanop Navier*, ὁ ὁποῖος ἀνελάμβανε μετὰ τοῦ τραπεζίτου *Aυγούστου Βοντουχ* τὴν ὑποχρέωσιν ἀποστολῆς τοῦ συγκεντρωθησομένου ποσοῦ εἰς τὴν Φιλελληνικὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Παρισίων. Ἦδη τὴν 10ην Φεβρουαρίου 1826 ἀποστέλλονται εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ συμβολαιογράφου 381 φράγκα, ἐνῶ ἡ Στοὰ τῆς Λυῶνος «*Εἰλικρινῆς Φιλία*» κατέβαλεν ἰδιαίτερος τὸ ποσὸν τῶν 300 φράγκων⁹.

Προηγουμένως ἡ «Ἐφημερίς τοῦ Ἐμπορίου» εἶχε προβάλλει τὴν ἰδέαν συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ φύλλον αὐτῆς τῆς 15ης Ἰουλίου 1825:

«Ἐχομεν τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀνακοινώσωμεν πρῶτοι ὅτι θὰ ἀνοιγῆ προσεχῶς ἐγγραφὴ συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πόλιν μας. Εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ μάλιστα ὅτι ἡ Λυῶν, ἡ ὁποία πάντοτε δίδει πρῶτη τὸ παράδειγμα, ὡσάκις πρόκειται νὰ ἔλθωμεν ἀρωγοὶ τῆς δυστυχίας καὶ νὰ ἐνθαρρύνωμεν τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὰς ὁραίας πράξεις, δὲν ἐσκέφθη νὰ διοργανώσῃ μίαν ἐγγραφὴν συνδρομῶν πρὸς ὄφελος τῶν γενναίων Ἑλλήνων, εἰμὴ μόνον μετὰ πολλὰς ἄλλας πόλεις... Εἶς συμβολαιογράφος θὰ ἀναλάβῃ τὴν συγκέντρωσιν τῶν πολυαριθμῶν δώρων, τὰ ὁποῖα θὰ προσφέρουν οἱ κάτοικοι τῆς Λυῶνος ὑπὲρ τῆς ἱεροῦς ὑποθέσεως τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ»¹⁰.

Ταχέως δημοσιεύονται, ὑπὸ τῶν ἐφημερίδων κατάλογοι τῶν καταβαλλομένων ποσῶν μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν δωρητῶν. Φαίνεται ὅτι ἡ πρόσκλησις αὕτη τῶν φιλελληνικῶν καὶ φιланθρωπικῶν κύκλων τῆς Λυῶνος εὗρε μεγάλην ἀπήχησιν μεταξὺ τῆς νεολαίας τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἔσπευσε νὰ προσφέρῃ τὸν ὀβολὸν αὐτῆς ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς κοιτίδος τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐμπεποισμένη ὑπὸ τῶν ἀκηράτων δώρων τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ παιδείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος ἐνώπιον τῆς δυστυχίας τῆς πατρίδος τῶν *Γραμμάτων*, τῶν *Ἐπιστημῶν* καὶ τῶν *Καλῶν Τεχνῶν*. Λάτρις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μεγαλείου, ἔσπευσε, ὅπως παράσχη πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν πρὸς ἀνακούφιον τῶν δεινῶν τοῦ ὑπὲρ πίστewς καὶ ἔθνους ἀγωνιζομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ πρὸς εὐόδωσιν τῆς ἀπολυτρωτικῆς προσπάθειάς αὐτοῦ. Οὕτως εἰς τοὺς καταλόγους τῶν εἰσφορῶν βλέπομεν ὅτι οἱ μαθηταὶ τῶν τεσσάρων πρώτων τάξεων τοῦ Βασιλικοῦ Κολλεγίου συνεισέφερον 180 φράγκα καὶ ὅτι ἕτερα προσφορὰ νέων ἀνήλθεν εἰς τὸ ποσὸν τῶν 100 φράγκων. Ἀνάλογον πο-

8) Ἀριθ. Φ. 94, σ. 1η.

9) L' INDEPENDANT, ἀριθ. Φ. 18, σ. 1η.

10) Ἀριθ. Φ. 245, σ. 1η.

σὸν συνεκεντρώθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ καθηγητῶν τοῦ Κολλεγίου Saint Claire, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ φιλέλληνος καθηγητοῦ τῆς ρητορικῆς καὶ ποιητοῦ Grandperret. Μαθηταὶ τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς κατέθεσαν εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ἐφημερίδος L' Eclairneur du Rhône 161 φράγκα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων¹¹. Ἐκκλησίαν πρὸς τὴν νεολαίαν ἀπευθύνει ἡ ἐφημερίς Indépendant τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, τονίζουσα τὴν ἀνάγκην διοργανώσεως συνδρομῶν εἰς συχναζόμενα ὑπὸ τῶν νέων κέντρα τῆς Λυῶνος:

«Αἱ φωναὶ τῶν θυμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀντήχησαν ἀπὸ μακροῦ χρόνου μέχρις ἡμῶν ἴσως ὁμως οὐδέποτε ἡ ἔκρηξις τοῦ οἴκτου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα τῆς ὑφισταμένης σήμερον· βλέπομεν αὐτὴν αὐξανομένην ὡς χεῖμαρον ἔτοιμον ὅπως παρασύρῃ τὰ ἀντιτιθέμενα ρεῖθρα εἰς τὴν ροὴν αὐτοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ταύτης κινήσεως πάντων τῶν πνευμάτων, ἀπασῶν τῶν τάξεων, πάντων τῶν φύλων ὑπὲρ ἑνὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος ὑφίσταται τὸ μαρτύριον ὑπὲρ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, ἡ γαλλικὴ νεολαία δὲν θὰ ὤφειλε νὰ ἀδιαφορήσῃ. Εἰς ἐντενκτῆριον, εἰς τὸ ὁποῖον συχναζοῦν κυρίως νέοι ἔμποροι, ἠνοιχθῆ ἀυθορμήτως ἐγγραφὴ συνδρομῶν καὶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν ὁ κατάλογος ὑπερεπληρώθη ὑπὸ πολυαρίθμων ὀνομάτων. Βεβαίον ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦτο θὰ ἀκολουθήσουν ἅπαντα τὰ ἐντενκτῆρια τῆς πόλεως. Ἐπιδοκιμάζομεν τὴν εὐτυχῆ ταύτην ἰδέαν, ἡ ὁποία ἔχει ὡς συνεπέχημα νὰ καθιστᾷ αἰσθητὴν τὴν κοινότητα ἢ μᾶλλον τὴν συμπάθειαν τῶν συναισθημάτων καὶ τὴν διάθεσιν πρὸς εὐγενεῖς καὶ γενναίας πράξεις, αἵτινες δημιουργοῦν μεταξὺ τῶν νέων τῆς Γαλλίας εἶδος συλλόγου ἀλληλεγγύης»¹².

Ἄνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἄρθρον εἰς τὴν ἐφημερίδα Eclairneur du Rhône τῆς 8ης Ἀπριλίου ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης συνδρομῆς τῶν νέων ὑπαλλήλων τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων τῆς Λυῶνος:

«Ἐξωρογισμένη ἕνεκα τῆς μακροαίωνος καταστάσεως καταπτώσεως καὶ δουλείας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, βαθῆς συγκεκλινημένοι ἐκ τῆς διηγῆσεως τῶν γενναίων καὶ ἀδιαλείπτων προσπαθειῶν αὐτῶν, ὅπως θραύσουν τὸν ζυγὸν τῆς ὑποδουλώσεως, ἐν ἀγανακτῆσει κυρίως ἕνεκα τῶν ἀπείρων συμφορῶν καὶ τῶν αἱματηρῶν δυστυχιῶν, τῶν ὁποίων ἀποβαίνουν καθημερινῶς θύματα, ἡ γαλλικὴ νεολαία δὲν δύναται, ὅπως ἀρεσθῆ εἰς εὐχὰς καὶ στεῖρα δάκρυα αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ συμβάλῃ δι' ὠφελίμων βοηθημάτων εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῆς κακοτυχίας καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας πατρίδος τῶν ἐπιστημῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν ἑνὸς χριστιανικοῦ λαοῦ. Εὐγενεῖς ἔξαρσις, μεγάθυμα συναισθήματα, ἐπιδοκιμαζόμενα καὶ συμμεριζόμενα ὑπὸ παντὸς ὑπάρχοντος ἐπὶ τῆς γῆς τιμίου, φιλανθρώπου καὶ ἐναρέτου»¹³.

Ἡ ἰδιαίτερα σημασία, τὴν ὁποίαν ἀπέδωκεν ὁ τύπος εἰς τὴν συμμετοχὴν τῆς νεολαίας εἰς πάσας τὰς φιλελληνικὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὰς πρακτικῆς ὠφελείας ἐνεργείας, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου, τὸ ὁποῖον περιγράφει ἡ ἐφημερίς Indépendant εἰς τὸ φύλλον τῆς 23ης Ἀπριλίου, ὡς ἐνδεικτικὸν τῆς εὐρύτερης διαδόσεως τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος μεταξὺ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας. Ἀναφέρεται ὅτι μαθηταὶ τῆς τελευταίας τάξεως τοῦ Βασιλικοῦ Κολλεγίου τῆς Λυῶνος κρυφίως περιέφερον κατάλογον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεγράφοντο τὰ ὑπὸ τούτων προσφερόμενα χρήματα ὑπὲρ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων ἐν ὥρᾳ μάθιματος. Ὅταν τοῦτο πε-

11) ECLAIREUR DU RHONE, ἀριθ. Φ. 110, σ. 1—2.

12) Ἀριθ. Φ. 44, σ. 2α.

13) Ἀριθ. Φ. 95, σ. 1η.

